

Частина третя
Руїна
Розділ перший
Війна без перемоги

*Був меч над нами, а нині спадає,
Його із місця сваволя рушає.
Колись Аблова на кров голосила,
Тепер кров більша наш край полонила.
Коли Ти води вгамовуєш, Пане,
Вгамуй і кров ту, нехай перестане!
Потопом землю не дав Ти залити,
В кривавім морі не дай нас втопити!*

Лазар Баранович

1

Думитрашко Райча, переяславський полковник, почувався неспокійно. Таємний приятель Петра Дорошенка, він недолюблював

Многогрішного і був прихильником задумів чигиринського гетьмана. Не в останню чергу стараннями Райчі той вирішив шукати протекцію Туреччини. Думитрашко й сам давно мріяв відкинутися від Москви, але обережність підказувала: не поспішай, ще невідомо, як станеться із задумом Дорошенка. Поки що варто триматися Многогрішного. Та останніми днями не знаходив собі місця: становище гнітило. Частина лівобережних полків все ще визнавала гетьманом Дорошенка, не бажала коритися Многогрішному. Що ж буде? Невже міжусобна війна між Правим і Лівим берегом?

Роксандра звернула увагу на неприкаяність чоловіка:

— Що з тобою, мій любий?

— Невесело мені, — зізнався Райча.

— Невесело? Чому? Ось маємо добру вість із Ясс про синів: ростуть здоровенькі. Наче молоді дубки. І навчаються сумлінно. Нашадки двох славетних родів: Лупулів і Хмельницьких. Отець Софроній не нахвалиться ними.

Залишивши Рашків п'ять років тому, Роксандра відвезла дітей до свого меншого брата Стефана, який посів престол Молдавського воеводства, і віддала їх у науку до монастирської школи при соборі Трьох Святителів, заснованої коштом батька, Василя Лупу, і працею Софронія Почацького,

колишнього настоятеля Києво-Печерської лаври. Отець-настоятель приїхав до Ясс понад двадцять років тому і успішно навчав дітей значних молдавських і валаських родів, бояр і пиркалабів. А Роксандра оселилася в Переяславі з новим чоловіком. Та час минає, синам повернуло на шістнадцятий, скоро вивчаться і треба буде на службу вступати. Тільки до кого?

— Бачу, доля моїх дітей тобі байдужа. Зовсім не вболіваєш за них, — у голосі жінки чувся докір.

— Та тут думки, думки... Голова важка, — винувато мовив Думитрашко, — не йде ніяк з голови ота Рада, та, що у Глухові вчинили. Коли Дем'яна на гетьманство гукнули. Це що ж виходить — гнали, гнали москалів, а тепер знову самі їм уклоняємося, просимо сісти в Україні, і про що думали панове старшини, коли під царя знову хилилися, били йому чолом?

Роксандра спалахнула:

— А що вони інше могли думати? Їм би тільки нагарбати побільше, посідати по маєтках та горілку пити! Торгувати та пиячити!

— А я ось отримав від гетьмана наказ послати людей за Дніпро вивідувати наміри Дорошенка. Йде поголос, що він ладнає із султаном, хоче стати його данником.

— То це ж нам добре! А ми хіба не хочемо того? О, як же мені остогидла ота

московська залежність, як остогид твій мужлан Дем'ян. Кинемо його, визнаємо Петра Дорошенка. Як це вчинили миргородці, полтавці. Допоможемо йому прилучити під свій регімент решту лівобережних полків.

— Зачекай-но, люба. Ще не настала година рвати нам із Многогрішним. Ми не знаємо, яка сила у Дорошенка, чи тримаються його всі полки Правого берега? Тому й потрібен мені розумний чоловік. Щоб не лише виконав гетьманський наказ, а й для нас що треба побачив і послухав.

— Чоловік? Мені здається, що ти його маєш біля себе. Он Степан Левенець: він з Поділля. Мусить знати й розуміти закони козацькі. Вільно може зійти за правобережця.

— Маєш рацію, дружинонько. — Полковник якусь мить роздумував, а тоді гукнув джуру: — А поклич-но мені пана Левенця.

— Слухаюсь. Зараз він буде у вашої милості.

Коли на Лівобережжі вибухнуло повстання проти московських воєвод, Степан разом із кумом приписався в козаки і від того часу служив у переяславського полковника. Разом били стрільців, гнали їх із Переяславського замку. За кмітливість Райча наблизив його до себе, поставив на чолі своєї домашньої охорони. Гадав, що Левенець не підведе і тут.

— Чолом пану полковнику! — уклонився Степан.

— Сідай, пане козаче, — відповів йому Думитрашко. — Як живеш? Як дружина? Як дітки?

Левенець здивувався: чому це пан полковник виявляє до нього таку увагу? Хоч ставився завжди до нього непогано, ділився своїми задумами, але ніколи не запрошував до себе отак просто, не питався про родину.

— Хвалити Бога, пане, — мовив стримано.

— Бачу, що єси чоловік серйозний і розумний. У козацькій ділі справний. Волів би доручити тобі одне діло.

— Слухаю вашу вельможність.

— Підбери собі кількох молодців та проберіться на той берег. Дійшла до мене чутка, що Петро Дорошенко почав трактувати з турком, мова йде про султанську протекцію. Він мусить скликати Раду: такі справи навряд чи стане вирішувати особисто. Тому тобі треба саме у ці дні обов'язково пробратися туди. Поговори з чигиринцями, постарайся вивідати у них, що думають про Дорошенка, про його намір. Коли станеться Рада, постарайся трапити і на неї. Все, про що там говоритиметься, мусиш почути, запам'ятати і якщо вдасться, то й записати. Тільки прохав би тебе не виказувати, хто єси і звідки. Не ризикуй головою, вона ще знадобиться і тобі, і нам.

— Зрозумів, пане полковнику.

— Лаштуйся в дорогу. Постарайся дістатися самого Чигирина. Повернешся з добрими вістями — віддячу.

Степан уважно глянув на Райчу:

— А які вісті пан вважає для себе добрими?

— Мусиш привезти нам правду. Від твоєї місії залежатиме наша майбутня доля. І твоя теж, мій козаче.

— А яку правду волів би почути пан? Якщо дізнаюся, що Дорошенко склав султанові присягу, чи буде то добра вість? Чи не зрубають мені за неї голову?

— Ну-ну, не блазнюй, — обірвав його Думитрашко, — ніхто тут тобі нічого поганого не вчинить. Нам потрібна правда про наміри й задуми чигиринського гетьмана. Ну, нехай щастить.

Степан уклонився і вийшов. Райча не міг заспокоїтись:

— Ти тільки поглянь, люба, якими зухвалими стали козаки! Їм кажеш одне, а вони своє крутять. Даремно, мабуть, ти його похвалила: хитрий, в очах бісики так і грають. Ще візьме та й намеле сім мішків гречаної вовни, як кажуть. А мені — гетьманові писати!

— А я вважаю, що твій Левенець розумніший, ніж ти думаєш, — заступилася Роксандра. — Мусиш розуміти: коли вже він подолянин, то, безперечно, зазнав чимало лиха від турків. Хай він не полюбляє і Москву,

і нашого гетьмана Демка. Та навряд чи буде у захваті від акції Дорошенка. Тому сподіваюся, що він привезе нам правду. Таку, яка вона є.

II

Наступного дня підвечір Степан, Мокій і ще двоє козаків-переяславців потай залишили місто і рушили до Дніпра. Поночі переїхали на Правий берег і почвาลали на Чигирин. Обережно розпитували людей, намагаючись скласти уявлення про політичний стан справ. Правобережці розмовляли неохоче, зайвих слів на вітер не кидали. Знехотя розповідали, що Дорошенко відмовився визнати Андрусівську угоду і польське підданство, оголосив себе незалежним гетьманом України. У відповідь польський король попросив Москву надіслати військо проти чигиринського гетьмана і наказав коронному гетьману Яну Собеському силою скорити Дорошенка. Тепер Петро збирав козацьке військо, аби стати до бою з поляками, що поволі сунули Поділлям, займаючи міста й містечка. Непевні у майбутньому, зневірені люди втікали від нового лиха хто куди.

Через два тижні дісталися Чигирини. Столичне місто зустріло козаків суворо.

Вулиці, майдани, подвір'я були повні людей, коней, возів, на брамах стояла посиленна варта. Замок на горі, здавалося, ще виріс, весь наїжився гарматами — Левенець нарахував їх понад півтораєста. Над кручею піднялася нова вежа, перед Кримською брамою виріс бальверк, з нього можна було вести круговий обстріл усіх підступів до південних мурів замку.

Степан уважно придивлявся і прислухався. Про турецьку протекцію ніхто нічого не знав. Але те, що Дорошенко готував Чигирин до тривалої війни з поляками, розуміли всі. Та й самому Левенцю це було зрозуміло. Про ставлення Москви до чигиринського гетьмана казали всяке. Хто запевняв, що бачив стрільців, які нібито йшли захищати Дорошенка, хто, навпаки, твердив, що цар, відповідно до Андрусівської угоди, готовий надати ратну силу на поміч Собеському. Невідомою залишалася позиція і лівобережного гетьмана Демка Многогрішного.

Степан, Мокій і козаки вже надумали повертатися, коли в одній корчмі почули щось для себе вельми цікаве. Якийсь підпий чигиринець голосно розповідав на всю корчму, що бачив, як до замку в'їздив пишний почет, що супроводжував значного урядовця з турецьких країв. Левенець ще поставив тому чоловікові квартиру, і той проговорився, що незабаром під Корсунем